

ÚVOD

Zřejmě každý z nás někdy četl knihu nebo článek, který se věnoval historii. Možná mnohého čtenáře po přečtení takového textu napadla otázka: Co všechno je potřeba udělat, aby mohl takový text vzniknout? Případně se někdo může ptát: Jak vlastně historik pracuje? Jak vypadá dílna historika? Kde hledá zdroje k tomu, aby pak napsal článek? Na tyto a mnohé jiné otázky může dát odpověď tato publikace. Nemusí jít vždy o jasné odpovědi, někdy může jít o návod či inspiraci k vlastnímu hledání odpovědi.

Tato publikace se zabývá základními otázkami výzkumu v oblasti dějin pedagogiky a školství. V úvodních pasážích věnujeme pozornost vymezení předmětu zkoumání této pedagogické disciplíny, v následující části textu se snažíme rámcově charakterizovat pojem historický výzkum a jeho specifika. Zdroje informací, které je možné používat při zkoumání dějin pedagogiky a školství, představujeme ve třetí části. Jedna z velmi důležitých kapitol této publikace je věnována jednotlivým fázím práce historika při výzkumu určitého tématu. Popisujeme zde, jak by měl historik postupovat, na co by neměl zapomenout, kde nastávají problémy či jak si rozvrhnout čas pro výzkum. Tento postup práce historika není zamýšlen jako všeobecně platný, jde pouze o návod, který lze měnit podle zkušenosti autora či tématu práce. Je možné ale tento návod použít i při zkoumání témat mimo dějiny pedagogiky a školství. Vždy je však nutné si ho „upravit“ pro potřeby zkoumání daného tématu, přičemž musí být dodrženy zásady vědeckého přístupu k výzkumu (včetně etických zásad). V další části této publikace pak charakterizujeme vybrané metody používané v historickém výzkumu. V závěrečné části představujeme významné osobnosti, které se věnovaly či věnují dějinám pedagogiky a školství.

Většina témat v celém textu je vždy stručně popsána a téměř ve všech případech uvádíme příklady nebo ukázky. To znamená, že například u metod historického výzkumu danou metodu stručně vysvětlíme a pak ukážeme její možné použití na příkladu nebo ukážeme data, které lze získat jejím prostřednictvím. U metody orální historie tak čtenář najde ukázku z orálně-historického rozhovoru. Pokud popisujeme historické prameny, tak si čtenář může prohlédnout, jak např. vypadal zápis do třídní knihy a co je možné v něm nalézt za informace.

Čtenář by tak měl získat základní přehled o tom, jak lze zkoumat dějiny pedagogiky a školství, ale také co je či může být konkrétně předmětem výzkumu, jaké jsou k dispozici informační zdroje (včetně jejich specifík) a jaké postupy nebo metody je možné použít k dosažení adekvátního poznání minulosti. Prostřednictvím otázek si může ověřit, zda pochopil danou problematiku či si osvojil něja-

kou znalost. Pokud bude čtenář číst ruční zápisy v kronikách, **může tak získat jistou základní dovednost ve čtení historického pramene.** Některé znalosti a dovednosti však otázkami ověřit nelze, ty mohou být „ověřeny“ až samotnou vědeckou prací. První příležitostí vyzkoušet si práci historika tak nabízejí samotní autoři v některých seminářích věnovaných dějinám školství na Ústavu pedagogických věd Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, v nichž studenti zpracovávají malé výzkumné projekty na různá historická témata.¹

Po prostudování tohoto textu **by měl mít čtenář také základní přehled o literatuře k tématu včetně autorů, kteří se výzkumu v oblasti dějin pedagogiky a školství věnovali či věnují odborně.**

1 V této souvislosti upozorňujeme, že tento text je primárně připravován pro posluchače oborů Pedagogika a Sociální pedagogika a poradenství na Ústavu pedagogických věd Filozofické fakulty Masarykova univerzity. Tím je výrazně ovlivněn charakter i obsah celé publikace.

HISTORICKO-PEDAGOGICKÝ VÝZKUM JAKO DOBRODRUŽSTVÍ (ANEB PROČ ČÍST TENTO TEXT)

Možná se mnohý čtenář ptá, proč číst tento text. Důvodů je zřejmě hned několik. Jedním, pragmatickým, je příprava na zkoušku či na zápočet. To je jistě relevantní a důležitý důvod. V tomto případě doporučujeme číst tuto knihu od začátku do konce a poctivě si zkoušet odpovídat na otázky² v textu, případně si dohledávat další literaturu, která je uvedena na konci publikace.

Dalším důvodem ke čtení této publikace může být hledání odpovědi na otázku či otázky, které vyvstávají během studia či během práce na konkrétním (např. seminárním) projektu, v jehož rámci se zkoumá historické téma. Může jít o studium různých témat, stejně tak může jít o různé druhy projektů, k nimž může patřit rovněž bakalářská či magisterská diplomová práce. Po prostudování textu si mohou čtenáři vyjasnit odpovědi na otázky týkající se například volby tématu, metod, způsobu vyhledávání a výběru pramenů. Domníváme se, že i někteří doktorští studenti zde mohou najít potřebné informace. I když v jejich případě by mělo jít pouze o drobnosti, protože doktorští studenti by již tuto problematiku měli zvládnout bez problémů. Ve všech případech je možné číst pouze vybrané části. Text může posloužit i jako odrazový můstek v hledání literatury či zdrojů. Samozřejmě vždy záleží na individuální potřebě čtenáře/studenta.

Jiným důvodem pro čtení tohoto textu může být zájem dozvědět se, jak „se vlastně ten výzkum v dějinách může dělat“. Zkoumání či studium dějin pedagogiky či školství totiž nemusí být vůbec nuda. Mnohdy jde o takřka detektivní práci, kdy výzkumník postupuje krok po kroku při hledání pramenů, přitom může navštívit různé zajímavé instituce. Někdy můžeme být velmi překvapeni, kde všude mohou být prameny uschovány. Dalším zajímavým momentem je studium literatury či původních (originálních) pramenů. Výzkumník se tak mnohdy dostává do bezprostředního „kontaktu s minulostí“. Doslova kouzelné bývá studium starých fotografií, které nemusí vzbuzovat pouze nostalgii po starých časech, ale mohou nést celou řadu velmi důležitých informací. Jiným případem může být rozhovor s pamětníky, kteří někdy vypráví o „jiném světě nebo jiné minulosti“, než jakou ji známe z tradičních učebnic. Jde totiž o jejich jedinečné prožitky. Dobrodružstvím může být i samotné psaní o dějinách, kdy se snažíme popsat a vysvětlit minulé děje. Nemusí

2 Otázky a úkoly naleznete v publikaci vždy u symbolu tří otazníků »???«. Otázky slouží jednak pro Vaši kontrolu, zda jste danému tématu porozuměli, jednak se z nich zčásti vytvářejí otázky pro písemné práce.

být totiž vždy snadné vysvětlit daný „příběh“ či téma.³ Mnohdy může jít o poměrně smutné události, jindy jde o příběh veskrze pozitivní, kdy si autor sám klade otázku: Jak to ti lidé mohli dokázat?

Další důvod nebo důvody ke studiu této publikace nechť si čtenář doplní sám. Podle toho může s textem zacházet, případně si ho sám doplnit o vlastní zkušenosti či poznatky. Pokud se s námi o ně bude chtít podělit, budeme jenom rádi. Stačí nám napsat třeba email. Naše adresy jsou běžně dostupné na stránkách Masarykovy univerzity. Ať se vám daří.

V Brně 5. 5. 2014

Jiří Zounek
Michal Šimáně

³ V naší publikaci se podrobně nevěnujeme otázkám/pravidlům psaní odborného textu, odkazujeme proto čtenáře na publikace věnující se tomuto tématu.

Vymezení předmětu zkoumání dějin pedagogiky

Dějiny pedagogiky jsou v tradiční struktuře pedagogických věd považovány za jednu ze základních pedagogických disciplín (srovnej Jůva & Jůva, 1995; Štverák, 1997). Jak lze předmět dějin pedagogik stručně vymezit? Je možné ho vymezit například následujícím způsobem:

Předmětem dějin pedagogiky je zkoumání a poznávání minulosti lidstva, a to především té její části, která se pojí s nejrůznějšími aktivitami či činnostmi lidí v oblasti výchovy a vzdělávání v nejširším slova smyslu.

Proč v nejširším slova smyslu? Dějiny tak složitého jevu, jakým je výchova a vzdělávání, jsou totiž nedílnou součástí kulturního, politického a hospodářského vývoje a nelze je z minulosti jednoduše „vyseparovat“. Zároveň nesmíme zapomenout, že dějiny pedagogiky se rovněž rozvíjejí jako vědecká disciplína a jistým způsobem tedy reflektují obecný rozvoj vědy.

Co je tedy předmětem zkoumání dějin pedagogiky? V obecné rovině můžeme předmět rozdělit do dvou základních oblastí:

1. **Dějiny pedagogické teorie** se zaměřují na zkoumání teoretických názorů či koncepcí (zabývajících se otázkami výchovy a vzdělávání) významných myslitelů, vědců a teoretiků pedagogiky.⁴ Do této oblasti patří teoretické názory takových myslitelů, jako byl Platon, Aristoteles, J. J. Rousseau, J. Locke, J. F. Herbart a lze sem dále zařadit i komeniologii (tj. vědeckou disciplínu zabývající se dílem J. A. Komenského) a mnohé jiné. Určitou analogií k tomuto směru výzkumu je bádání v dějinách filozofie, které usilují o poznání různých filozofických teorií formulovaných v minulosti.
2. **Dějiny školství** se orientují zejména na zkoumání reálně existujících útvarů školských i mimoškolských institucí či organizací v minulosti. V rámci této oblasti se realizují výzkumy zaměřené například na vývoj škol v daném regionu v určitém časovém období (analyzují se např. počty škol, žáků, učitelů, školní dokumenty, financování škol, vybavení škol pomůckami, reformy apod.).⁵

4 Na tomto místě je nutné podotknout, že termín „pedagogická teorie“ není zcela přesný. Pedagogika se konstitovala jako samostatná vědecká disciplína teprve v průběhu 19. století a přísně vzato by se termínem „pedagogické teorie“ měly nazývat vědecké teorie reflektující problematiku pedagogiky jako vědecké disciplíny. Jde tedy o jisté zjednodušení, nicméně jde o úzus, který do jisté míry zpřehledňuje problematiku předmětu zkoumání dějin pedagogiky, a proto je zachován i v tomto textu.

5 K dalšímu studiu lze doporučit např. práci Jana Průchy *Pedagogický výzkum: Uvedení do teorie a praxe* nebo knihu Josefa Cacha věnovanou O. Kádnerovi – Otakar Kádner. *Pedagogika, školství a jejich dějiny*, kde je možné studovat názory na předmět dějin pedagogiky.

Zmíněné obecné rozdělení předmětu dějin pedagogiky však není jediným možným způsobem. Naopak, u různých autorů můžeme najít odlišné klasifikace, které v mnoha případech obecné rozdělení konkretizují či předmět zkoumání lépe objasňují.

Velmi zajímavé a inspirativní členění předmětu dějin pedagogiky rozpracoval Josef Cach ve své práci *Výchova a vzdělání v českých dějinách* (I. díl, 1988). Autor hovoří o tzv. pracovním poli pedagogiky a její historiografie:

- 1. *Názory na výchovu a vzdělání*** jsou chápány v širším smyslu. Autor sem zahrnuje názory myslitelů z jiných vědních disciplín (např. filozofie, přírodní, společenské a technické vědy), ale také spisovatelů a umělců. Příkladem zde může být kniha E. Basse Klapzubova jedenáctka (z roku 1922), kde bychom mohli sledovat tréninkové či výchovné metody táty Klapzuby (včetně etických otázek).
- 2. *Pedagogika na její cestě k vědeckému pojetí***, tedy formování pedagogiky jako vědecké disciplíny tak, jak tento proces nacházel vyjádření v dílech významných teoretiků pedagogiky. Cach zmiňuje názory Komenského, Lindnera, Kádnera, Chlupa a dalších.
- 3. *Návrhy na reformu vzdělání a školství*** především v dílech významných osobností (pedagogů, politiků či ekonomů), ale také návrhy na reformu v určitém období, např. v roce 1848 nebo po roce 1918.
- 4. *Školská politika*** a její proměny od středověku do současnosti (např. politika církve ve středověku, zápas měst o práva ve školství, zápas státu o právo řídit školské instituce, školská politika jednotlivých politických stran apod.).
- 5. *Školské zákonodárství*** a jeho vývoj. Cach v této souvislosti upozorňuje, že do zákonodárství v oblasti školství se promítají výše zmíněné čtyři oblasti. Příkladem jsou různé zákony, normy a nařízení. V současné době je možné mnoho norem z dějin českého školství nalézt i na různých webových stránkách. Příkladem může být i zákon o ustanovení Masarykovy univerzity na obrázku číslo 1. Mnoho dalších zákonů je poté možné dohledat například na stránkách www.epravo.cz. Stačí znát pouze číslo příslušného zákona a rok jeho vydání. Přesto, že lze mnoho zákonů dohledat na webových stránkách, občas jsme nuceni si zákony vyhledat v knihovnách. Týká se to z valné části různých zákonů ze starších dob. Pro pochopení dobové legislativy je nutné ovšem často znát i různá prováděcí nařízení a vyhlášky. Ty bývají nedostupné na webových stránkách

bohužel i pro události relativně nedávné. V knihovnách je lze ovšem dohledat téměř vždy.

»???»

Zkuste si například zadat zákon č. 189/1919 či 226/1922. O čem tyto dva zákony pojednávají? Napadají Vás jiné školské zákony? Zkuste si dohledat například některý ze zákonů týkající se elementárního školství v období komunismu.

6. Praxe výchovy a vzdělávání ve školských i výchovně vzdělávacích institucích mimoškolských, tzn. zkoumání rozmanitých institucí např. pro předškolní výchovu, tradiční i alternativní školy, ale také vzdělávání dospělých či podnikové vzdělávání v minulosti. Cach sem řadí i vývoj rodinné výchovy⁶ (Cach, 1988, 20–23).

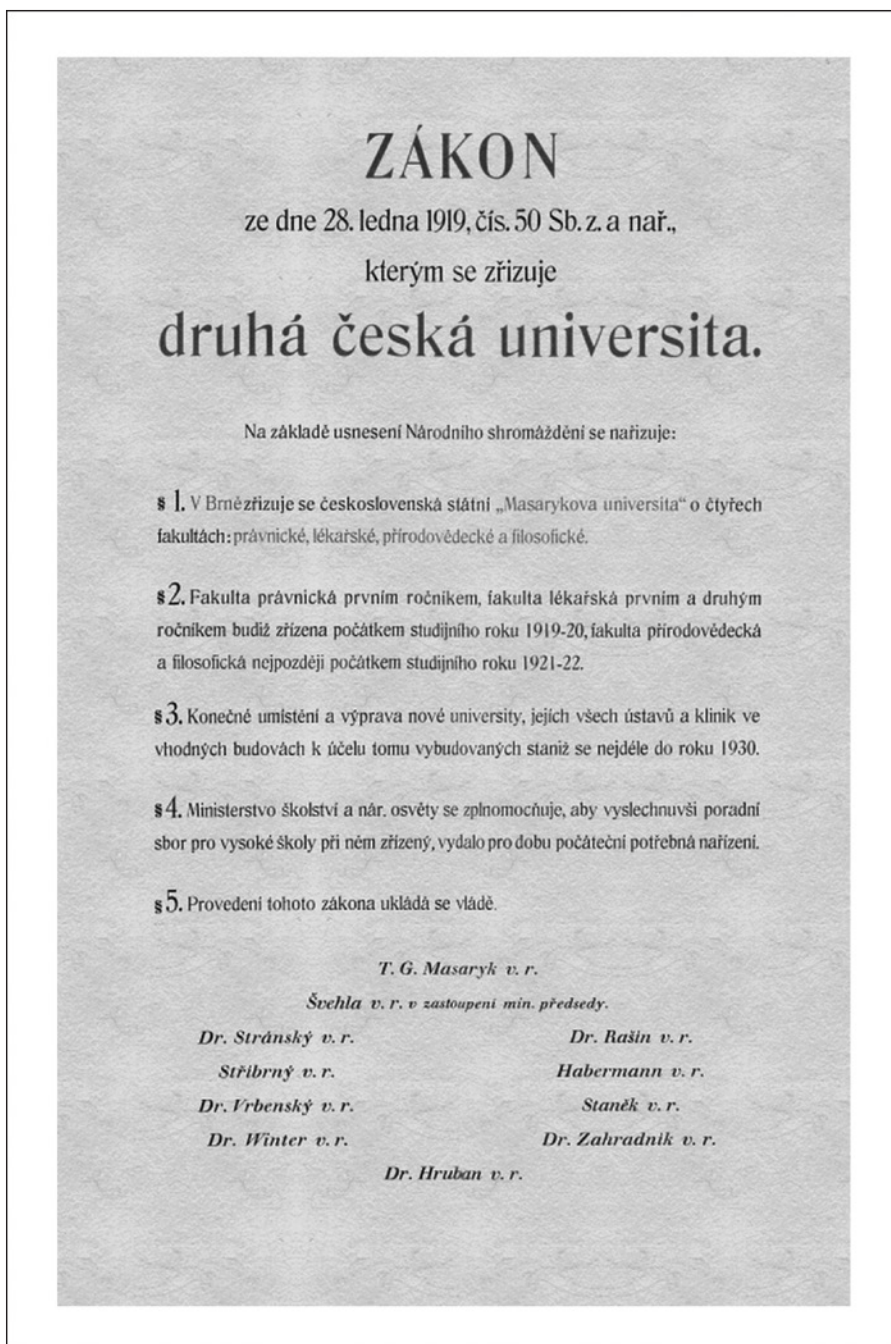
Ukázka ze studie, která popisuje a vysvětluje vznik a rozvoj Pedagogického semináře na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity ve 20. letech minulého století. Jde o příklad výzkumu, který se snažil popsat a vysvětlit vznik a rozvoj určitého pracoviště v rámci velké vzdělávací instituce, v tomto případě univerzity. Tato studie je také příkladem, že výše uvedené rozčlenění je formální a bylo vytvořeno pro potřeby znázornění širě historicko-pedagogické tematiky. V níže uvedené ukázce se ukazuje i vliv školské politiky (poměrně dlouho se čekalo na ustanovení O. Chlupa profesorem na Masarykově univerzitě, jmenování brzdilo i tehdejší ministerstvo školství), ale krátce je zmíněna i otázka reformy tehdejšího školství (prof. Chlup se podílel za fakultu na reformních aktivitách, když psal posudky na některé návrhy).

„Definitivní konec nekonečným jednáním, nedorozuměním a zmatkům byl učiněn 6. prosince 1922, kdy O. Chlup složil předepsanou služební přísahu a stal se tak oficiálně členem profesorského sboru Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. (...)

Datum 6. prosince 1922 můžeme považovat za oficiální datum vzniku pedagogického semináře na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Otokar Chlup se tedy konečně mohl legálně pustit do práce. Stálo před ním několik závažných úkolů:

⁶ Pasáž z knihy Josefa Cacha byla zkrácena a upravena autory publikace.

Obrázek č. 1: Zákon, kterým se zřizuje druhá česká univerzita.

Zdroj:http://www.muni.cz/history/establishing_act.

1. budování semináře po stránce materiální a institucionální
2. práce v profesorském sboru
3. učitelská a vědecká činnost
4. získání kvalifikovaných spolupracovníků.

Jedním z prvních důležitých úkolů nového ředitele pedagogického semináře bylo vypracovat stanovy pedagogického semináře, jež se měly stát základním dokumentem pro další činnost semináře. Chlup se pustil do práce a jejím výsledkem byly Stanovy pedagogického semináře při univerzitě Masarykově v Brně, které schválilo Ministerstvo školství a národní osvěty 16. října 1923. Hlavním účelem Pedagogického semináře byla příprava jeho členů k samostatné vědecké práci v pedagogice. Za zvláštní úkol se považovala příprava studentů ke státní zkoušce pedagogicko-filozofické, zahrnující teoretická i praktická cvičení. V obecných rysech zahrnovaly Stanovy i obsah jednotlivých seminářů. Základní osou práce mělo být čtení a výklad pedagogických spisů, pokusy z oboru pedagogiky a didaktiky, posudky tehdejších nových pedagogických spisů, přednášky nebo samostatné písemné práce studentů. Pedagogický seminář měl řídit profesor pedagogiky, který rozhodoval o přijetí či nepřijetí uchazeče ke studiu pedagogiky (členové semináře byli řádní a mimořádní). V pravomoci ředitele semináře bylo také finanční odměňování nejlepších studentských prací. Stanovy přesně definovaly i další součásti semináře, jež měly být postupně vybudovány a zařízeny (jednalo se o knihovnu a kabinet pomůcek). Na konci každého školního roku musel ředitel semináře podat ministerstvu školství zprávu o činnosti celého semináře. Při koncipování tohoto základního dokumentu se Chlup opíral o Stanovy paedagogického semináře při c. k. české universitě v Praze.

V rámci budování pedagogického semináře na základě schválených stanov začal Chlup usilovat o materiální vybavení semináře. Jeho cílem byl seminář jako pedagogicko-výzkumné pracoviště. Chlup se především pustil do zařizování knihovny a relativně rychle se mu podařilo získat i některé starší fondy (zřejmě z různých zrušených klášterních a jiných knihoven). Jaký význam přikládal Chlup knihovně, dokazuje jeho snaha získat pro brněnskou filozofickou fakultu, ale hlavně pro Pedagogický seminář, knihovnu zrušeného pedagogického ústavu J. A. Komenského. Chlupova snaha však nakonec nebyla korunována úspěchem a knihovna zůstala v Praze. Je zřejmé, že Chlup vyvíjel při vybavování knihovny velkou aktivitu, nicméně péče o knihovnu byla pravidelnou povinností i ostatních ředitelů seminářů.

Další Chlupovo snažení se už ale vymyká z rámce běžných povinností ředitele semináře. Už v lednu 1923 navrhoval, aby byla při Pedagogickém semináři zřízena poradna pro studentstvo středních škol. Chlup se snažil profilovat semi-

nář jako ústav, který by byl pedagogickou klinikou a současně výzkumným pracovištěm, kde by budoucí učitelé a začínající badatelé získávali základní zkušenosti s pedagogickým výzkumem. Hlavní částí takto pojímaného semináře měla být výzkumná třída pro děti nadané založená a organizovaná Chlupem v letech 1925–1932, a to i přes mnohé potíže. Velký zájem o práci a výsledky pokusné třídy jevil také profesorský sbor fakulty, jež se převážně skládal z vědců nepedagogicky zaměřených. (...) Výzkumná třída měla pro Chlupa osobně velký význam a proto těžce nesl její zrušení v roce 1932. Souběžně s výzkumnou třídou se ředitel semináře snažil o zřízení pedagogické laboratoře, jež by výrazně pomáhala při zkoumání vyučovacího procesu. Obrátil se proto počátkem roku 1927 na Ministerstvo školství a národní osvěty s žádostí o poskytnutí dotace ve výši 25 000 Kč. Ministerstvo školství žádost zamítlo a laboratoř zřízena nebyla. Chlup však dostal ještě v roce 1927 a pak v roce 1930 zvláštní dotace ve výši 10 000 Kč na didaktické pokusy. Všechny výše uváděné aktivity ukazují na Chlupovo výrazné experimentálně-pedagogické zaměření a na snahu po exaktních výsledcích. Po skončení činnosti výzkumné třídy se Pedagogický seminář vrátil k tradiční formě seminářů. Cílem O. Chlupa v tomto období byla alespoň modernizace výuky. Jednalo se např. o vybavení fakulty promítacím přístrojem, epiprojektorem a diaprojektorem (včetně vyškolení topiče v jejich obsluze). Jak tuto didaktickou techniku využívaly jednotlivé semináře, a především pedagogický seminář, nelze v současné době přesně zjistit. Otokar Chlup však i přes různé neúspěchy vytvořil vcelku dobré materiální podmínky pro činnost Pedagogického semináře, ale na zřeteli měl také celofakultní prospěch.

Neméně důležitou součástí práce O. Chlupa na brněnské filozofické fakultě bylo jeho působení v rámci profesorského sboru fakulty. První zmínka o Chlupovi, jako o řádném členovi profesorského sboru je ze 17. ledna 1923. Po Chlupově oficiálním jmenování a po složení předepsané přísahy se zřejmě atmosféra kolem jeho osoby poněkud uklidnila. Nový ředitel Pedagogického semináře se začal podílet na běžné práci profesorského sboru. Zasedal v řadě habilitačních komisí, stal se členem delegací fakulty zabývajících se otázkou školské reformy či reformy vzdělávání učitelů. Byl delegován do přípravného výboru Výstavy současné kultury, zpracovával různé posudky atd. Přesto zůstával v profesorském sboru (zvláště u některých členů) vůči Chlupovi určitý odstup a do jisté míry i nedůvěra, která pramenila především z jeho politických názorů a členství v komunistické straně. Ale nejen to. V Chlupově jmenovacím dekretu se předpokládalo, že se Chlup přestěhuje do Brna. Chlup se však nemohl rozloučit se svou pražskou vilou, a proto do Brna po celou dobu svého působení dojížděl. V Brně sice trávil mnoho času, ale díky dojíždění hlouběji nepronikl do brněnského

kulturního života a nezískal si tak přátelství některých kolegů na fakultě. Ve sboru se dobře vědělo o dalších aktivitách O. Chlupa. Mnohým kolegům se příliš nelíbila např. jeho účast na oslavách 1. máje, kterých se zúčastnil jako člen komunistické strany. Poněkud zvláštní postavení Otokara Chlupa v rámci profesorského sboru filozofické fakulty potvrzuje fakt, že po celé své působení nebyl zvolen do žádné významnější akademické funkce ani v době, kdy by mu to vzhledem k věku a délce služebního poměru náleželo. Chlupova pozice se v profesorském sboru začala stabilizovat až koncem dvacátých let. V té době se objevily první výsledky práce experimentální třídy, profesorský sbor doznal personálních změn a Chlup přestal vyučovat na Komenského univerzitě v Bratislavě. Vliv na vztah pedagogů k Chlupovi měla také jeho personální politika uplatňovaná v rámci rozvoje Pedagogického semináře. Činnost Otokara Chlupa na brněnské fakultě nám může ilustrovat událost z roku 1923. Profesori Zich, Bláha a Chlup tehdy podali návrh na zřízení semináře náboženské vědy. Sbor sice jejich návrh zamítl, ale nanejvýš překvapující je Chlupova spoluúčast při podání tohoto návrhu, vezmeme-li v úvahu jeho světonázorové smýšlení.“⁷

7 Ukázka pochází z následující studie: Zounek, J. (1999). Vznik a vývoj Pedagogického semináře na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v meziválečném období. In *SPFFBU* U 3–4 (1998–1999). Brno: Masarykova univerzita v Brně, s. 7–23.